

Марија Васиљевић
стипендисткиња МПНТР Републике Србије
marijavasiljevic27@gmail.com

НАСТАНАК СРПСКИХ РОДОСЛОВА И ЛЕТОПИСА КАО ПОСЛЕДИЦА ПОЛИТИЧКИХ И ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА*

Апстракт: У раду се истражује веза између појаве старих српских родослова и летописа и историјских околности у којима су настали. Анализи ових дела приступа се на три нивоа. Први ниво је жанровски, односно сачувани текстови груписани су са њима сродним историографским врстама и међуврстама. Даље, ослањајући се на закључке теоретског редефинисања, поново су испитани време и могући разлози писања њихових првих примерака. На крају, рад се бави „решеткама перцепције“ аутора које указују на природу везе са политичким и друштвеним околностима у којима су дела настала.

Кључне речи: средњи век, Србија, родослови, летописи, летописистеме, решетка перцепције.

Прихватимо ли познату дефиницију Жоржа Дибја према којој су идеологије системи вредности који обликују друштвени и политички живот, постаје јасније његово размишљање о посебним, унутрашњим историјама идеологија.¹ Оне не прате нужно промене у начинима производње или политичком уређењу због чега њихови помаци често пролазе готово неопажено.² Такође, чувени историчар запажа

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. број 177029).

¹ Подсетићемо се и његове тврдње да идеологија није пасивна слика друштва, већ план према којем треба да се дела, у: G. DUBY, *The Three Orders. Feudal Society Imagined*, Chicago 1980, 8–9.

² G. DUBY, L'Histoire des systèmes de valeurs, *History and Theory* 11/1 (1972) 15–25, p. 15; IDEM, Histoire sociale et idéologies des sociétés, *Faire de l'histoire*, sous la dir. de J. LE GOFF et P. NORA, Paris 1986, 147–168, pp. 147–149.

њихов конзервативан карактер, утолико што се споро и тешко мењају и окренуте су прошлости, на основу које дефинишу значења и симболе.³ Стога, изучавање система вредности и идеја које дефинишу сама друштва заслужује посебну пажњу када се истражују турбулентни периоди у историји. Фокусирајући пажњу на српско друштво позног средњег века, примећујемо да у другој половини XIV и током XV века долази до бројних политичких, економских, друштвених и културних промена.

У наведеном добу јављају се нови историографски жанрови који нису били својствени дотадашњој књижевној пракси. То су стари српски родослови и старији и млађи летописи.⁴ Када се има у виду да је потрага за прошлошћу готово увек мотивисана савременим потребама, разлоге њиховог постанка и функције треба тражити у одговарајућим историјским околностима.⁵ Испитивањем порекла, садржаја и одјека ових дела покушаћемо да дефинишемо какво место заузимају у српској средњовековној историографији. Наиме, циљ је да се спозна „решетка перцепције“ која дефинише видно поље посматрача, односно писца, и одређује одабир, преобликовање и евентуалну злоупотребу информација које улазе у текст.⁶ Тиме ћемо бити у прилици да допринесемо бољој процени њихове изворне вредности. Најпре ћемо дефинисати жанр родослова, односно генеалогича, а потом ћемо се позабавити старим српским родословима који су, до сада, више изучавани.

Генеалогича су самостална дела, писана или цртана, некада рецитована и певана, која имају задатак да представе порекло одређене

³ G. DUBY, L'Histoire des systèmes de valeurs, 16–18.

⁴ Разлику између родослова и летописа приметио је још Иларион Рувацац. Међутим, са изузетком Љубомира Стојановића у уводној студији издања ових извора (*Стари српски родослови и летописи*, пр. Љ. Стојановић, Сремски Карловци – Београд 1927) и Ђорђа Сп. Радојичића, ови извори, посебно српски летописи, нису били предмет систематског изучавања. За старију литературу в. Р. Михаљчић, „Летописи“, „Родослови“, *Лексикон српског средњег века (=ЛССВ)*, прир. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 367–368, 625–627.

⁵ G. SPIEGEL, Political Utility in Medieval Historiography: A Sketch, *History and Theory* 14/3 (1975) 314–325, p. 316.

⁶ Изучавајући како друштвена стварност утиче на избор података које налазимо у хроникама Габријел Шпигел је увела појам „perceptual grid“. Решетка перцепције је одређена идеолошким становиштем писца, представом друштва и визијом прошлости које дефинишу природу његове перцепције и начин на који преноси информације. Тиме се унаред одређује сазнајни домет савремених историчара, G. SPIEGEL, Genealogy: Form and Function in Medieval Historical Narrative, *History and Theory* 22/1 (1983) 43–53, pp. 46–47.

породице или личности.⁷ Поред сродства, по правилу се приказивао генерацијски пренос власти над државом или несамосталном политичком јединицом, попут феудалне области. Тиме је појединац, чије је породично порекло представљано, тежио да учврсти постојеће или стекне значајније место у политичком животу.⁸ Легализирајућа функција родослова одавно је примећена у западним примерима ових дела.⁹ Ни српски случај у том смислу не представља изузетак.

У историји владарске породице Немањића родослови имају дугу традицију. У сликаној форми јављају се врло рано у владарским задужбинама.¹⁰ Централно место у владарској идеологији добијају у периоду дуготрајне политичке кризе у време краља Стефана Уроша II Милутина, који је већи део владавине провео у борби за осигурање сопственог и права својих наследника на српски престо.¹¹ У писаној форми, обресе генеалогичја налазимо испрва у интитулацијама владарских повеља. Због тога што се у интитулацијама помињу само преци који ауктора повезују са оснивачем династије, Стефаном Немањом, могу се назвати „скраћеним“ генеалогичјама.¹² Поменуће сликане

⁷ Општу дефиницију жанра генеалогичја в. у: L. GENICOT, *Les Généalogies. Typologie des sources du Moyen Âge Occidental* 15, Tournhout 1975, 11–13.

⁸ G. SPIEGEL, *Genealogy: Form and Function*, 47.

⁹ Један од најрепрезентативнијих примера употребе родослова у политичке сврхе представља случај Француске краљевине крајем XII века. У северним и западним крајевима феудалне породице су због сукоба са централном влашћу и потребе да потврде право над постојећим територијама подстицале њихово писање, најчешће у манастирима под њиховом контролом. Касније се пракса пренела на владарски двор, те се краљевска политика правдала истим средствима, уп. G. DUBY, *Remarques sur la littérature généalogique en France aux XIe et XIIe siècles*, *Hommes et structures du Moyen Âge*, Paris 1973, 287–298, pp. 290–292.

¹⁰ Испрва се у краљевским маузолејима сликају поворке владара или хоризонталне генеалогичје, док касније настају родослови који се идејно и ликовно сликају према библијском моделу, Лози Јесејевој – Д. ВОЈВОДИЋ, Од „хоризонталне“ ка „вертикалној генеалогичкој слици“ Немањића, *Зборник радова Византолошког института* (= ЗРВИ) 44 (2007) 295–312, са старијом литературом.

¹¹ За неколико погледа на идеологију краља Милутина в. С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Владарска идеологија Немањића. Дипломатичка студија*, Београд 1997, 118–151; ИСТА, *Молитве светих Симеона и Саве у владарском програму краља Милутина*, ЗРВИ 41 (2004) 235–250.

¹² Први пут записана генеалогичја у склопу опширне интитулације јавља се у време политичке кризе, након свргавања краља Стефана Радослава са српског престола. Међутим, употреба овог типа проширених интитулација доживеће највећу експанзију такође у време краља Милутина – М. ВАСИЉЕВИЋ, *Помени предака у повељама Немањића и легитимизација власти*, *Иницијал. Часопис за средњовековне студије* 1 (2013) 77–96, стр. 83–90. Треба имати на уму да повеље по себи могу стварати генеалогичко памћење. Посебно у српском случају,

и писане владарске генеалогije промовисале су познату идеју о легитимитету власти стеченом захваљујући припадности заслужној, светородној породици.¹³

Након појаве генеалогija у скраћеној форми унутар интитулација повеља, срећемо их и као самостални жанр. Стари српски родослови писани су као низ биографија повезаних принципом породичне припадности. У кратким описима живота централно место добили су помени задужбина, као најзначајнијих дела, док се политички догађаји бележе тек у неколико случајева, попут краљевског и царског крунисања. На тај начин обликовани представљају генеалогije проширеног садржаја. Ово није јединствени случај – исти садржај налазимо у родословима насталим у западноевропским државама.¹⁴ Тако стари српски родослови, као и западни примерци, постају производ стапања жанрова хагиографије и генеалогije, где се круне богоугодних дела приказују у хронолошком низу династичких генерација.¹⁵ Истовремено, наслеђивање којим је означен пренос власти над државом постаје метафора за проток времена.¹⁶ Најзад, постојање генеалогija као самосталних дела, а то се може рећи и за остале изворе којима ћемо се бавити, указује на дубоку промену у доживљају времена и формирању колективног сећања. Наспрам цикличне и литургијске меморије, која је била доминантна у српској средини захваљујући светитељском прослављању владарских предака, оваквим делима утемељује се линеарно, историјско сећање.¹⁷

где су владари по ступању на престо неретко издавали потврдне повеље великим манастирима приказујући право на престо и индиректно исписујући владарску генеалогiju. Стога повеље и генеалогije представљају два пола исте, феудалне, меморије. О томе у: J. LE GOFF, *Histoire et mémoire*, Paris 2001, 140.

¹³ Породична припадност, односно право по крви, као основни вид приказивања легитимизације био је познат у готово свим европским земљама током средњег века. О случају позног средњег века в. А. VAUCHEZ, „Beata stirps“: Sainteté et lignage en Occident aux XIIIe et XIVe siècles, *Famille et parenté dans l'Occident médiéval*, ed. G. DUBY et J. LE GOFF, École Française de Rome 1977, 397–406, pp. 403–404.

¹⁴ О проширивању тема родослова, случај који налазимо у земљама од Шпаније до Британских острва и који је готово увек резултирао бележењем ктиторских делатности уп. L. GENICOT, *Les Généalogies*, 13. Аутор такође наглашава да су у позном средњем веку такозване „чисте“, односно „праве“ генеалогije врло ретке, те да их најчешће налазимо у проширеном облику. Исто, 22.

¹⁵ Детаљније о сродном случају француских родослова: G. SPIEGEL, *Genealogy: Form and Function*, 49–50.

¹⁶ Исто, 50–51.

¹⁷ Терминологија неретко може дати смернице за тумачење одређених појмова, што је случај са француским термином *lignage*, који указује на проме-

Према избору типа вести које записују стари српски родослови може се закључити да настају у црквеном окружењу, међутим време њиховог настанка остаје нејасно. Велики методолошки проблем представља околност да су сачувани у позним прерадама и преписима те је покушај да се дође до оригиналног текста скопчан са тешкоћама које унапред осуђују на несигурне закључке. У српској науци је примећено да садржај најстаријих сачуваних примерака може открити време и разлоге њиховог постанка. Ђорђе Сп. Радојичић сматра да је подстицај за формирање њихове писане верзије дао босански бан Твртко Котроманић уочи свог крунисања 1377. године.¹⁸ Да би се још једном размотрило ово питање треба се поново вратити изворима и видети да ли је могуће наћи још неки одговор.

Најпре ћемо погледати како је представљена династија Немањића која је најважнија за легитимитет власти будућег „краља Србљем и Босном“. У најстаријим родословима доноси се опширна повест великог жупана Стефана Немање, при чему се посебна пажња посвећује монашењу, подизању Хиландара и других задужбина, као и његовој деци. Прича о првом српском архиепископу, Светом Сави, постаје позорница приповести о црквеном осамостаљивању, поткрепљеном побрајањем епископија у новооснованој архиепископији.¹⁹ С обзиром на то да је Предислав, син Стефана Првовенчаног и будући архиепископ Сава II, добио истакнуто место, претпоставка да су родослови настали у окружењу блиском цркви постаје сигурнија. Кључна личност за идеологију бана Твртка Котроманића, краљ Стефан Драгутин, преко којег је био у сродству са Немањићима, поменут је као син краља Уроша I али не и као владар српске краљевине: **Стефан краљ, сѡдрѣжѣцаго сремьскоѣ землю і ѡсор'скѡю.**²⁰ Имајући у виду дуготрајни рат за српски престо између Драгутина и његовог млађег брата, може се претпоставити да је политички програм краља Милутина утицао на колективно сећање образоване монашке и црквене заједнице. Тиме је, вероватно, извршено својеврсно брисање сећања на Драгутина као српског владара. Тако се, након помена „сремског краља“ текст враћа његовом брату који је, из перспективе доба у којем је писац живео, настављач основне лозе српских владара.

њену представу о прошлости. О линеарном времену у генеалогима: Исто, 51. О односу литургијског, односно цикличног, и линеарног сећања в. J. LE GOFF, *Histoire et mémoire*, 131–132.

¹⁸ Ђ. Сп. Радојичић, Доба постанка и развој старих српских родослова, *Историјски гласник* 2 (1948) 21–36, стр. 23–27.

¹⁹ При том се наводе епископије које тада нису улазиле у састав српске цркве, попут Београда и Браничева, *Стари српски родослови и летописи*, 26–27.

²⁰ Исто, 28–31.

Након комплетног родослова Немањића поново се говори о краљу Стефану Драгутину и излаже се родослов бана Твртка.²¹ Драгутин је, као да се читалац подсећа на његову личност, представљен као брат краља Милутина. Такође, истиче се значај његовог брака са ћерком угарског краља, Каталином, из којег је потекла Јелисавета, касније удата за бана Стјепана I Котроманића. Треба имати на уму да овај део не садрже сви сачувани родослови.²² Такође, чини се да би, у случају да је први родослов настао на Твртков подстицај, делови о српској архиепископији и Предиславу били скраћени или изостављени. Поред тога, краљ Драгутин би био приказан као егземпларни представник српске династије, односно не би био укратко поменуто као њен споредни члан и владар суседних области. Узевши наведено у обзир, намеће се закључак да је први српски писани родослов првобитно настао као родослов Немањића. Наравно, поставља се питање мотива за писање генеалогичке Немањића. Када се има у виду да породично представљање династије није било несвојствено припадницима политичке елите, очигледно је да је настанак писане генеалогичке у складу са дотадашњим начином изражавања актуелног политичког програма. Могући одговори би били жеља писца да, у тренутку пољубљеног положаја цара Уроша, запише кратку историју државе и да на тај начин прикаже легитимитет власти актуелног владара,²³ или да остави траг о слави немањићке династије након њеног гашења.

С друге стране, могућност да је први родослов настао у време или непосредно после владавине цара Уроша не негира чињеницу да је прва следећа редакција формирана под будним оком бана Твртка у кратком временском раздобљу од 1374–1377. године.²⁴ Уврштавањем у званични родослов светородне династије босански бан је истакао лично право на власт над простором којим су владали Немањићи и краљ Драгутин. Такође, у овом тексту пренос владарског легитимитета се тумачи са другачије позиције, која ће се показати врло погодном у каснијем периоду. Право на власт над српском територијом, којим је

²¹ Исто, 36–38. Треба имати на уму да је обичај био да се приликом описивања бочних грана то учини на месту првог помена личности од које је та грана потекла, као што је то био случај са поменом потомака цара Симеона у Пајсијевом родослову. Исто, 35.

²² Од 11 познатих родослова сачуван је у 4, док је у Бранковићевом првом родослову тај део само започет али није довршен. О родослову сремских Бранковића с краја XV века в. даље у тексту.

²³ За општи приказ прилика у српском царству у време цара Уроша: Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1975.

²⁴ О времену настанка ове редакције родослова в. нап. 18.

оправдано узимање краљевске круне, стечено је преко сродства оствареног удајом женског члана породице, Драгутинове ћерке Јелисавете, у породицу Котроманића. Ово није први који налазимо у српским,²⁵ али ни усамљени случај у историји генеалогичке у средњем веку. Наиме, у политички нестабилним ситуацијама неретко се посезало за приказивањем, некада непостојећих, породичних веза са славним претком како би се истакло право на држање актуелног или жељеног положаја.²⁶ У том случају, женски потомци били су подједнако правоснажни носиоци породичног легитимитета као и њени мушки чланови.

Имајући у виду да су стари српски родослови писани као самостална и кратка дела која су лакше дистрибуирана на ширем подручју, постаје логичан утицај који су остваривали међу носиоцима политичке власти. Пропагирањем сродства са угледном династијом Немањића, које је обележило владарску идеологију Котроманића, бан и будући краљ Твртко тежио је да обезбеди подршку од образованог и утицајног слоја становништва као и од власти Дубровачке републике.²⁷ Стога, потврђује се да су родослови могли одиграти велику улогу у политичком програму личности укључених у догађаје на српском простору. Упоредо са тиме, у њима се може огледати утицај колективног сећања, што је случај са представљањем краља Драгутина као сремског краља. Па ипак, важнија улога била је утицање на формирање колективног сећања код политички релевантних чинилаца.²⁸

²⁵ У сликаним Лозама присутан је у цркви Свете Богородице у Матеичу, где су лозе Комнина, Асена и Немањића повезане преко неидентификованог женског лика – С. РАДОЈЧИЋ, *Портрети српских владара*, Београд 1997, 59, 123; Е. ДИМИТРОВА, *Манастир Матејче*, Скопје 2002.

²⁶ У време канонизације Карла Великог прави се генеалогичка династије Капета која оснивача Ига представља као унука по женској линији Хајнриха Птичара, преко којег је био у сродству и са Карлом Великим. Ове генеалогичке се реактуализују у време краља Филипа Августа када су на истим темељима градили легитимитет две сукобљене стране: и краљ и феудалне породице. Детаљно о овом случају: В. GUENEE, *Les généalogies entre l'histoire et la politique: la fierté d'être Capétien, en France, au Moyen Âge, Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* (= *E.S.C.*) 33/3 (1978) 450–477, p. 461–464.

²⁷ Прве повеле Дубровнику указују на то да је легитимитет за краљевски статус темељен на наслеђу српске круне, који је испрва промовисан управо описаним родословима. О политичком програму Твртка Котроманића в. С. ЋИРКОВИЋ, Сугуби венац (прилог историји краљевства у Босни), *Зборник Филозофског факултета* 8–1. *Зборник у част професора Михаила Динића*, Београд 1964, 343–379.

²⁸ Проблем колективног сећања у српској средини није до сада изучаван. О утицају родослова на његово формирање, описаном кроз други пример: G. SPIEGEL, *Genealogy: Form and Function*, 47.

Писање првих српских родослова хронолошки одговара најстаријим сачуваним примерцима историографског жанра познатим под називом летописа. Писани су као наставак преведених хроника Јована Зонаре и Георгија Амартола са циљем да се српска историја интегрише у оквире универзалне историје.²⁹ Међутим, текст није нужно био организован подобно делима која су настављана. Како је већ примећено, пет летописа названи старији летописи чине засебну целину која се садржајем и структуром издваја из бројнијих млађих летописа.³⁰ У старијим летописима текст је подељен на краћа поглавља – биографије чланова династије Немањића, повезане редоследом наслеђивања.³¹ Акцент на сродству, затим избор информација међу којима побожна дела добијају равноправно место са политичким догађајима и одсуство прецизног датирања³² приближава ова дела генеалогима. Околност да старији летописи структурно и садржајно налице старим српским родословима, односно проширеним генеалогима, није јединствена. Разлог томе су комплексни односи између ова два жанра. У дугим вековима постојања родослова у Западној Европи њихов садржај се мењао, ширио и допуњавао те је постао оквир у којем се подаци својствени хроничи записују. Тако је Леополд Женико један од прелазних облика између ова два жанра назвао стемом или стаблом.³³ Чини се да би усвајање назива летопис-стема за ова дела, уместо ранијих предлога, било пригодније, јер узима у обзир порекло, садржај и идеолошку оријентацију ових текстова.

Дефинисањем летописа-стема као генеалогича са садржајем својственим хроничи, сличности са старим српским родословима долазе до изражаја. Тако стари српски родослови и летописи-стеми представљају етапе између књижевних врста генеалогича, на једном крају, и

²⁹ О летописима уп. одредницу „Летописи“ у: Ђ. ТРИФУНОВИЋ, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд 1990, 143–146, и Р. МИХАЉЧИЋ, „Летописи“, *ЛССВ*, 367–368.

³⁰ Ђорђе Трифуновић је најјасније окарактерисао старије летописе као књижевну врсту, наводећи да они уопште не припадају жанру летописа већ жанру „житија и житељства“ док млађи летописи представљају праве летописе, в. претходну напомену.

³¹ Изучавајући два најстарија летописа Ђорђе Трифуновић је због стварања малих портрета српских владара такав стил писања назвао минијаторским стилем – Ђ. ТРИФУНОВИЋ, *Минијаторски стил старе српске књижевности*, *Књижевност* 32 (1961) 511–522. На исти начин може се описати стил писања аутора старих српских родослова.

³² Године се јављају тек од Драгутинове смрти, *Стари српски родослови и летописи*, XXXIX.

³³ L. GENICOT, *Les Généalogies*, 14–24.

хроника, на другом. Организација текста, пажња посвећена владарским задужбинама и место архиепископа Саве II у тексту сугеришу суштинску блискост српских извора. Када се има у виду да се текст најстаријег, Копоринског летописа-стеме, завршава 1371. годином, односно да се и хронолошки оквири подударају, сличност се чини још упечатљивијом. Али ту сличности престају.

Како бисмо размислили о изворима за писање првих летописа-стема погледаћемо шта они говоре о ктиторској активности српских владара. Три најстарија примерка не наводе Стефана Немању као ктитора Хиландара упркос томе што је описан његов одлазак на Свету Гору; та заслужна улога припала је краљу Милутину. Ово није усамљен случај – на пример, летописи кажу да је краљ Урош I основао Градац а краљ Драгутин цркву Светог Георгија у Расу. Сваки податак има историјску основу у томе да су поменуте личности биле други ктитори тих манастира.³⁴ Претходно речено упућује да изворе тражимо у мање формалним делима од оних за које се до сада претпостављало. Љубомир Стојановић је сматрао да је аутор користио, између осталог, *Житија Светог Симеона* од Стефана Првовенчаног и Саве али да је текст родослова писан према сећању.³⁵ Делује невероватно да би, у случају у којем је писац прочитао поменута житија, пропустио да нагласи ктиторство династичког оснивача над Хиландаром. Стога ову тезу вероватно треба напустити. Било би логично претпоставити да је извор за наведене информације било колективно сећање друштвеног окружења у којима су текстови писани, а које је памтило временски ближе ктиторе значајних српских манастира. Уколико се прихвати теза Ђорђа Трифуновића о писању првих летописа у области Ариља, територијална и хронолошка удаљеност аутора могла би да објасни ове погрешке.³⁶ У том случају летописи-стеме, заједно са родословима, постају редак извор за изучавање културе сећања у српској средњовековној историји.

³⁴ О ктиторству и принципима наслеђивања ктиторских права в. М. ШУИЦА, „Ктитор“, *ЛССВ*, 336–339 са упутницама на старију литературу. О историјским околностима изградње Градца: Б. ТОДИЋ, Сопоћани и Градац. Узајамност фунерарних програма две цркве, *Зограф* 31 (2006–2007) 68–76. О Драгутиновом обнављању Ђурђевих Ступова: Ј. НЕШКОВИЋ, Ктиторска делатност краља Драгутин на Ђурђевим Ступовима у Расу, *Свети Ахилије у Ариљу. Историја и уметност*, Београд 1996, 49–58.

³⁵ *Стари српски родослови и летописи*, LXXXIII.

³⁶ Ђ. Трифуновић је због изричитог навођења места на којем је сахрањен Урошић, Св. Ахилију у Ариљу, према имену области Моравице писца овог летописа назвао Моравичанин. То нас упућује да територијално порекло летописа-стеме тражимо у северним крајевима српске државе, Ђ. ТРИФУНОВИЋ, *Минијаторски стил старе српске књижевности*, 516.

Да бисмо анализирали какву улогу су имали летописи-стеме у политичком животу српског простора упоредићемо два хронолошки савремена примерка: Пећки и Студенички. Оба дела бележе пренос моштију кнеза Лазара у Раваницу као последњи историјски догађај, са снажним индицијама да су текстови настали управо у тим годинама.³⁷ У Пећком рукопису налази се одељак **О патријарсѣхъ землкъ срѣбскыкъ**, о којима је „мало ко говорио док је о господи српске земље по-негде још и помињано“.³⁸ Видимо да се аутор надовезује на традицију летописа-стема, можда и родослова, али примећује да се не помињу верски поглавари српске државе. Стога је одлучио да састави додатни текст који прати постављене хронолошке оквири, те долази до патријарха Јефрема.³⁹ Два засебна текста, Пећки летопис-стема и додатак о патријарсима, повезани су родбинским везама државних и црквених начелника. Ако се узме у обзир место настанка оба летописа-стеме, могу се добити основне смернице за тумачење њиховог садржаја. Пећки је настао у седишту српске цркве те је повест црквених поглавара добила засебно место. При том, Пећ је била политички везана за Вука Бранковића и његове потомке, те не треба искључити могућу политичку наклоност аутора према овој знаменитој породици.⁴⁰ С

³⁷ Приликом описа преноса Лазаревих моштију у Раваницу наводи се како је у то време деспот Стефан са мајком почео владати српском земљом. Чини се да би, у случају да је у тренутку писања ових родослова кнегиња Милица, односно монахиња Јевгенија, преминула, та информација била забележена. Стога би оквирни датуми за писање оба летописа-стеме биле године 1402–1405. Међутим, ако се узме у обзир могућност да су преписивачи могли накнадно Стефану приписати титулу деспота, онда би се хронолошки оквир морао поставити шире, почев од преноса Лазаревих моштију 1391/1392. године до 1405. године. Околност да додатак Пећком примерку бележи догађаје у истом хронолошком оквиру сугерише да је вероватније да су текстови настали непосредно по преносу.

³⁸ *Стари српски родослови и летописи*, 104–105.

³⁹ Податак који иде у прилог тези да је текст писан у првим годинама Стефановог владања. О животу патријарха Јефрема, његовој улози у збивањима краја XIV века и потоњем култу в. Д. ПОПОВИЋ, Патријарх Јефрем – један позсредњовековни светитељски култ, *ЗРВИ* 43 (2006) 111–125, са упутницама на старију литературу.

⁴⁰ Хронолошки оквир настанка летописа-стеме је доста широк, обухвата период успона Вука Бранковића, његов пад и успон његових потомака, те се не може са сигурношћу рећи да ли је у тренутку писања Пећ заиста била под контролом породице Бранковића. О поседу Бранковића в. М. ДИНИЋ, Област Бранковића, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор (= КЛИФ)* 26/1–2 (1960) 5–29; М. СПРЕМИЋ, Бранковићи – обласни господари Косова, *Свети кнез Лазар*, Београд 1989, 121–130. О српским приликама после 1389. године до краја Стефанових борби за обезбеђивање очевог наслеђа уп. општи преглед у *Историја српског народа* 2, Београд 1982, 47–87 (С. ЋИРКОВИЋ). Занимљив по-

друге стране, Студенички летопис-стема је записан у задужбини родоначелника светородне династије, која је припадала земљама Стефана Лазаревића.

На првом месту треба погледати шта је тема поменутих дела. Наслов Пећког примерка гласи **Житїа и начелства србьскихъ господъ кои по ким колико царствова**⁴¹ док је у Студеничком **Повѣсть ѡ господахъ србьскихъ земль...**⁴² Само се у уводу Пећког летописа-стеме образлаже о чему ће бити писано: како је српска земља уведена по други пут у хришћанство и ко је њом владао у последња времена.⁴³ Чини се да разлика може имати узрок у прилагођавању Студеничког летописа-стеме сродној књижевној врсти, познатој под називом млађи летопис, која је сачувана у истом рукопису. Летопис-стема је сегментиран на одељке са редним бројем „царева“ како би био саображен потоњем тексту који је подељен по годинама описаних збивања. Здружени чине историју српске господе **Ѡ великаго жѠпана Неманк.**⁴⁴

Текстови се садржајно не разликују до дела који описује догађаје је после битке на Марици 1371. године.⁴⁵ Већ на самом почетку одељака о кнезу Лазару приписане титуле сведоче о другачијем односу писаца према српском кнезу. Док је у Пећком летопису он **благочъстивый кнезь**, у Студеничком је назван **благочъстивый и христолюбивый самодръжць.**⁴⁶ Оба летописа наглашавају да није био ни син ни унук претходне господе, али да је био од властеоског рода. Право на

глед на односе Лазаревића и Бранковића в. у: М. ШУИЦА, Дубровачка писма: огледало друштвено-политичких промена у српским земљама (1389–1402), *Годишњак за друштвену историју* 18/2 (2011) 29–49, са прегледом старије литературе која се бави овим питањем. О потоњим борбама у контексту сукоба за наслеђе османског престола: D. J. KASTRITSIS, *The Sons of Bayezid. Empire Building and the Representation in the Ottoman Civil War*, Leiden – Boston 2007.

⁴¹ *Стари српски родослови и летописи*, 62.

⁴² Исто, 63.

⁴³ За анализу дела летописа који се односи на Немањиће в. у Ф. КÄMPFER, Прилог интерпретацији „Пећког летописа“, *Прилози КЈИФ* 36/1–2 (1970) 67–79, стр. 70–75.

⁴⁴ *Стари српски родослови и летописи*, 63.

⁴⁵ Оно што чуди је околност да је у оба летописа изостало поглавље о Светом Сави, док је Предислав, односно архиепископ Сава II добио једнако простора као и световни владари српске државе. Разлог томе може бити намера писца Пећког летописа да, премештањем дела о архиепископу Сави I, представи јединство световне и духовне власти у српској држави оличеном у сродству њених начелника и осамостаљивача. Да ли се разлог за изостанак помена Саве I у Студеничком примерку може приписати околности да је Пећки летопис-стема послужио као предлог који је потом дорађен остаје под знаком питања.

⁴⁶ *Стари српски родослови и летописи*, 84–85.

начелство над српском земљом Лазар је стекао женидбом са „сродницом претходне господе“.⁴⁷ Ово посебно има значаја због тога што писци летописа знају за Вукашинову краљевску круну (венац краљевства српског). Упркос титули, он није био сматран легитимним владарем српске државе, због чега је са осудом поменут у оквиру одељка о цару Урошу. Истовремено, краљ Марко, Лазарев савременик и правни наследник српске државе је игнорисан.⁴⁸

У светлу повести браће Мрњавчевића, као супротност њиховом хијерархијском уздицању, у Пећком летопису-стеми следи похвала кнезу због задржавања кнежевске титуле: **ИЖЕ И ВЪ ЧЕСТЬ САМОДРЖАНІА ЦАРЬСКАО ВЪЗЪШЪДЪ, НЕ ХОТЕ ИЗМѢНИТИ КНЕЗЪЧЬСКАГО НАРИЦАНІА** због чега је упоређен са старозаветним узорима Давидом и Аврамом.⁴⁹ Даље се говори о владарској милости, која је зрачила изван Србије до „источних страна“ и резултирала подизањем Раванице као круном побожних дела. Уочљиве су паралеле између представљања оснивача династије Немањића и кнеза Лазара. Осим што добијају највише места у текстовима, идеални владарски лик приказан кроз љубљење инока и сукоб са јеретицима, односно неверницима, додатно сугерише поређење. Околност да су Стефан Немања и кнез Лазар једини владари који су названи светим иде у прилог овој тези.⁵⁰ Овај податак упућује на то да је писац ових редова обликовао свој текст тако да сугерише поређење између оснивача светородне династије, Светог Симеона Немање и кнеза Лазара, новог мученика, који је у датом тренутку био могући оснивач нове владарске породице. Следи повест о Косовској

⁴⁷ У Пећком летопису се наводи да је Милица **Ѡ самык крѣбе царскык** док је у Студеничком **Ѡ прѣжде поменуѣтѣхъ царь племени бывши**. Исто, 86–87.

⁴⁸ За компаративну анализу односа црквених кругова према Вукашину и Угљешу Мрњавчевићу и кнезу Лазару, који су на врло сличан начин завршили живот и од истог непријатеља в. Р. МИХАЉЧИЋ, *Лазар Хребељановић. Историја, култ, предање*, Београд 1989, 145–148. О представљању браће Мрњавчевића у поређењу са српским кнезом у летопису-стеми уп. Ф. КАМРФЕР, Прилог интерпретацији „Пећког летописа“, 75–77.

⁴⁹ Лик првог миропомазаног владара је као владарски узор био присутан у политичком програму Немањића, док то није случај са Аврамом. О лику цара Давида: С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Владарска идеологија Немањића*, 197–209.

⁵⁰ Живот и дело краља Милутина такође је приказано са доста пажње у оба дела. Међутим, у Студеничком летопису-стеми, сачуваном у целисти и врло вероватно идентичном Пећком тексту, он није назван светим. Поређење са краљем Милутином се може направити у делу који говори о владарској милости, која код оба владара досеже до „Јерусалима, Синаја и Египатске пустиње“, *Стари српски родослови и летописи*, 74–75, 88–89. Иако овакво поређење представља значајни део владарске идеологије, чини се да је уподобљавање узору Стефана Немање као светитељу и династичком оснивачу у првом плану.

бици, иако име места на којем се одиграла није поменуто. Описана је као догађај који следи освајању „грчке и бугарске земље“ од многих народа и завршава се поменом небеских најава попут помрачења сунца и крвавог месеца. Текст се завршава кратким поменом преноса Лазаревих моштију у време начелства деспота Стефана и његове мајке, из тамошњег града у његов манастир“. Због следећег текста важно је истаћи да су мошти описане само као „свете мошти“.⁵¹

Студенички летопис-стема доноси опширнију приповест о кнезу Лазару. Иако изостаје похвала владарској скромности, лик светог српског кнеза пажљивије је и, чини се, упечатљивије грађен. Опис давидовске кроткости је добио више простора, као и блискост са монасима и владарско милосрђе. И у овом тексту уочљиве су сличности у представљању кнеза Лазара и Стефана Немање. Сукоб на Косову је представљен као сукоб двеју вера са бројним библијским алузијама, док се Лазарева смрт пореди са смрћу апостола Павла, који је према традицији такође обезглављен. Говор пред битку заузима централно место и представља прокламацију одабира мученичке смрти и будуће светости. Цитирање 142. псалма, односно Давидове молитве у пећини којом тражи ослобођење од душевног и физичког затвора⁵² и седме главе посланице апостола Павла Римљанима која говори о односу тела и душе⁵³ додатно сведоче о свесном жртвовању зарад Христа. И овде је помрачење сунца најавило долазећу **вѣдоу по сиѡхъ быти**⁵⁴. Позивањем на текст Јеванђеља по Матеју који цитира Исусове речи: „Многи ће први бити последњи а последњи први“ прави се поређење са Лазаром који је био скромнијег порекла а успео се до мучеништва. Даље се наводи да су њега од последњег рода а првог мученика положили у цркву у граду близу битке. У одељку о деспоту Стефану описан је пренос Лазаревих моштију у Раваницу, после чега су постале **похвала и слава и застоупакнїе и освещенїе вѣсен Сръбсцѣи земли**.⁵⁵

Описани садржаји сведоче о томе да су ови текстови имали политички савремену намену. У случају оба летописа-стеме Стефана Лазаревића је требало приказати као легитимног наследника Немањића, који носи харизму династичког родоначелника преко мајке од „царског племена“. Идентификацијом новог владара као сродника славне и изумрле династије, оправдава се његово вођство у српским

⁵¹ *Стари српски родослови и летописи*, 98.

⁵² **Изведи ис тѣмници доушоу мою**. Исто, 97.

⁵³ **Кто ме избавить ѿ тѣла смърти сее**. Исто, 97.

⁵⁴ Исто, 97.

⁵⁵ Исто, 99.

земљама. Тиме се идеологија, ослоњена на историју, показује као стабилизирајућа сила која представља актуелног владара као потомка светородне династије. Услед неизвесне будућности, друштво се враћа познатим системима вредности, односно идеологији, која ствара везу између славне прошлости и садашњости и утемељује наслеђене идентитете као део савремене политичке стварности.⁵⁶

Поред тога, Стефанов легитимитет власти над српским земљама темељи се на угледу стеченом захваљујући светости његовог оца, кнеза Лазара. Култ косовског мученика, уподобљен новом типу светости, слика је промењених друштвених и политичких околности с краја XIV века.⁵⁷ Такође, он одражава савез Лазаревих наследника и црквеног врха. Пећки текст, вероватно из разлога што је настао на територији која је била под политичким утицајем Бранковића, доноси Лазареву историју у хладнијем тону. С друге стране, Студенички врло јасно и опширно гради лик светог српског кнеза, кроз поређење са праузорима цара Давида и апостола Павла. Идеологијом обојена историја Косовског боја добија значајно место, јер се на њој темељио култ српског кнеза и легитимитет његовог сина. На основу наведених примера видимо да је висок степен употребљивости представе о скорој прошлости утицао на то да се она обликује и дефинише у складу са актуелним прагматичним потребама. Стога закључујемо да су и текстови летописа-стема, попут старих српских родослова, у тренутку када настају на српском простору, представљали литерарни допринос текућој борби за политичку моћ.⁵⁸

За активности српских деспота може се узети наредна фаза развоја старих српских родослова чији први траг налазимо у генеалогiji у врло историчном *Житију деспота Стефана* од Константина Филозофа. Сматра се да јој је претходила опширна и самостална верзија, коју је Константин Костенечки прерадио и у краћој форми унео

⁵⁶ О улози идеологије у стварању друштвене кохезије у добу неизвесне будућности види опште напомене: G. DUBY, *Histoire sociale et idéologies des sociétés*, 150–152.

⁵⁷ О новом, мученичком, моделу светости у светлу компаративне анализе: S. MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ, *Patterns of Martyrial Sanctity in the Royal Ideology of Medieval Serbia. Continuity and Change*, *Balkanica* 37 (2006) 69–79, pp. 76–78; ИСТА, Династија и светост у доба породице Лазаревић: стари узор и нови модели, *ЗРВИ* 43 (2006) 77–95, стр. 78–83.

⁵⁸ О борби за прошлост као једној од позорница борбе за политичку моћ и ауторитет у савременом друштву в. пример: G. SPIEGEL, *Medieval Canon Formation and the Rise of Royal Historiography in Old French Prose*, *Modern Language Notes* 108/4 (1993) 638–658, pp. 643–644.

у *Житије*.⁵⁹ Претпоставља се да је првобитна верзија настала у близини деспота Стефана, односно на његовом двору. Могућност да је настала у окружењу блиском владару не чуди јер у општем развоју генеалогичке након „манастирских“ родослова следи етапа прераде на владарским дворовима и дворовима феудалних породица. Посредно, нови тип сведочи о лаицизацији високе културе, те се неретко називају „лаичким“ генеалогичким. ⁶⁰ Узевши наведено у обзир, врло је могуће да је тачна претпоставка о настанку наредне редакције на деспотском двору у Београду. До тумачења задатака и функције ових родослова може се доћи њиховом групном анализом.⁶¹

Најупадљивија промена је тврдња да су актуелни владари по женској линији потомци Константина Великог, наравно, преко Немањића. Наиме, иако је лик првог хришћанског цара био присутан у владарској идеологији Немањића,⁶² треба истаћи да се први пут изводи порекло од њега, што представља очигледни фалсификат. Имајући у виду развој родословног жанра, односно напуштање црквених оквира и слободнији приступ прошлости узрокован лаицизирањем културе, постаје уочљиво да разлоге за конструисање овог сродства треба потражити и изван наслеђених образаца владарског политичког програма. На првом месту поставља се питање књижевних узора за обликовање идеје о пореклу Немањића од првог хришћанског цара. Упадљива сличност садржаја са италијанским делом *I Reali di Francia* (*Француска краљевска кућа*) указује на то да је до аутора стигла нека верзија овог популарног дела, која је потом прерађена и прилагођена српским условима.⁶³ Међутим, наслеђени обрасци владарске идеологије

⁵⁹ То оставља могућност да је Константин Филозоф био заслужан и за дугу редакцију – Ђ. Сп. РАДОЈИЧИЋ, Константин Филозоф и стари српски родослови, *Зборник института за проучавање књижевности I*, Београд 1951, 57–61.

⁶⁰ G. DUBY, Remarques sur la littérature généalogique en France, 295–296; L. GENICOT, *Les Généalogies*, 42–43.

⁶¹ *Стари српски родослови и летописи*, 2–59.

⁶² Константиновски узор у владарској идеологији Немањића имао је дугу и плодну традицију. Испрва преузимањем Константину приписиваних епитета а потом и поређењем са светим хришћанским царем српски владари су се представљали као „Нови Константини“. Очекивано, у политичком програму Стефана Душана добија посебно место како је први српски цар настојао да се прикаже као од Бога одабрани наследник првог хришћанског цара. О томе опширније у: С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Владарска идеологија Немањића*, 287–300; ИСТА, Елементи царског програма у Душановој повељи уз „Законик“, *Прилози КЛИФ* 65–66/1–4 (1999–2000) 3–20, посебно стр. 15–16.

⁶³ Трагове присутности западне лаичке културе видимо у сачуваним преводима популарних романа о Александру Великом и Тристану и Изоти. Поређење

и страни књижевни узор вероватно нису били довољни предуслови. Како је већ познато, у деспотској престоници, у којој је први родослов вероватно написан, чувана је десница цара Константина.⁶⁴ Заједно са другим присутним реликвијама она је одређивала карактер идеологије која се око њих градила и која је добијала универзалну димензију.⁶⁵ Присуство реликвије једне од најзначајнијих личности средњег века, чини се, могло је имати улогу кључног подстицаја за промовисање фиктивног сродства. То не чуди, јер се у лаичким генеалогима, каква је она чији траг налазимо у *Житију деспота Стефана*, централне личности најчешће повезују са ликовима чије су слава и углед били од великог значаја за простор на којем настаје дело и чије су се реликвије неретко налазиле у непосредној близини.⁶⁶

Оваква промена у садржају старих српских родослова сведочи о неколико ствари. На првом месту, њихова функција је проширена. Више није једини циљ било приказивање преноса власти над српском државом, иако та идеја остаје основа ових текстова. Славне личности са којима су савременици повезивани у овом типу генеалогича откривају галерију примерних типова и модела врлина, које је требало да отелотвори особа чији се легитимитет представљао. Тиме није представљен пренос само политичке власти, већ и славе, части и престижа.⁶⁷ Односно, у српском случају, деспот Стефан Лазаревић а онда и потоњи владари су приказани као наследници Константина Великог, његовог угледа и предводништва у хришћанском свету. Поред тога, овај тип родослова, односно њихов садржај, постаје сведочанство о утицају западноевропске културе на српском двору.⁶⁸ Овај утицај је

садржаја *Француске краљевске куће* и Константиновог родослова в. у Н. БАНАШЕВИЋ, *Летописци о пореклу Немањића, Прилози КЛИФ* 21/1–2 (1955) 5–13.

⁶⁴ Е. А. МОРШАКОВА, *Ковчег для десницы святого царя Константина, Христианские реликвии в московском Кремле*, ред. А. ЛИДОВ, Москва 2000, 126–128.

⁶⁵ О грађењу деспотске престонице према правилима установљавања сакралне топографије: Ј. ЕРДЕЉАН, *Београд као Нови Јерусалим. Размишљања о рецепцији једног топоса у доба деспота Стефана Лазаревића*, *ЗРВИ* 43 (2006) 97–110. О наведеним активностима у контексту владарске идеологије: С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Династија и светост у доба породице Лазаревић*, 87–92.

⁶⁶ О проширеном хронолошком и територијалном опусу у лаичким генеалогима в. G. DUBY, *Remarques sur la littérature généalogique en France*, 296–297.

⁶⁷ Сведочанство о томе колики је значај имало овакво повезивање пружа и податак да од десет сачуваних родослова само два, Ћоровићев и Хаци-Јорданов не садрже помен овог сродства. О значају посезања за личностима неретко присутним само у легендама, или толико славним да се историјски лик више не разликује од симболичког. Исто, 297.

⁶⁸ О трансформацијама идеолошких система под утицајем страних, каткад и непријатељских култура: G. DUBY, *Histoire sociale et idéologies des sociétés*, 153.

видљив у идеолошким системима и представама, преображеним усвајањем западних и византијских узора, у којима почињу да доминирају универзални и општехришћански концепти.⁶⁹

Међутим, Константинов родослов, а потом и остали родослови, доносе још једну новину, која ће оставити већи траг у изворима него што је то био случај са замишљеним сродством са првим хришћанским царем. Родослов у *Житију* је први којем можемо одредити време настанка а који приказује сродство кнегиње Милице са Немањићима преко кнеза Вукана, најстаријег сина Стефана Немање. Нема потребе да се понавља већ позната генеалогичка линија, али треба нагласити да се она први пут јавља у изворима тридесетих година XV века. Чињеница да се изричито наводи у *Житију деспота Стефана* сведочи о томе да је прокламовано сродство било део политичког програма његовог наследника, деспота Ђурђа Бранковића.

Када погледамо летописе-стеме савремене Милице ниједан не помиње такво сродство, иако је то био период када је положај њеног сина био најмање сигуран. Имајући на уму да немамо довољно података о постојању бочних грана Немањића и њиховим женидбама, једини сигурни податак, који се понавља и у старијим летописима, јесте да је била у некој врсти сродства са славном династијом. Корак даље у везивању деспотовог легитимитета за немањићки није морао представљати велику промену за образоване читаоце који су вероватно већ познавали везу кнегиње са „царским родом“.⁷⁰ На крају, конкретним повезивањем са светородном династијом након кнегињине смрти завршава се последњи ниво формирања српских генеалогичких линија које су имале задатак да установе континуитет од митских времена до

⁶⁹ Изучавајући однос према владарским претходницима из династије Немањића, култу кнеза Лазара и реликвијама Смиља Марјановић-Душанић је дошла до закључка да је преломни период у доношењу нових владарских концепција, уподобљених византијском моделу, био период грађења деспотске престолнице, када је и реликвија Константинове деснице донешена у Београд – С. МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Династија и светост у доба породице Лазаревић*, 87–92.

⁷⁰ Уздржаност у прихватању податка о пореклу кнегиње Милице од Вукана као веродостојног, изразили су ранији истраживачи – Ђ. СП. РАДОЈИЧИЋ, *Похвала кнезу Лазару са стиховима*, *Историјски часопис* 5 (1955) 241–253, стр. 247–248, нап. 45; С. ЂИРКОВИЋ, *Сугуби венац*, 347, нап. 25, као и Раде Михаљчић који истиче да ову лозу није могуће проверити у другим изворима. Такође, он наглашава да су овакве генеалогичке конструкције служиле управо Лазаревићима и Бранковићима. О овоме и доцнијим родословним прерадама које су на различите начине повезивале Лазара са Немањићима у: Р. МИХАЉЧИЋ, *Лазар Хребељановић*, 16–17.

савременог доба.⁷¹ На тај начин је формирана веза између прошлости и садашњости, у којој славна прошлост садашњости позајмљује славу, легитимитет и даје значењске оквире за тумачење актуелне политичке ситуације.⁷² Још једном се показало да је реинтерпретација прошлости условљена савременим потребама личности које су тежиле да преузму вођство у политичком животу на одређеном простору.⁷³

Политичку актуелност писаних родослова пратимо и у периоду након коначног укључивања територија српске деспотовине у османску државу. О томе сведочи родослов Бранковића који се налази у рукопису у Софији заједно са другим делима српске књижевности.⁷⁴ Текст се до дела о Бранковићима слаже са текстом Загребачког родослова. Међутим, након цара Душана прескаче се цар Урош, док је родослов бана Твртка само започет. Као да се аутор у току писања предомислио и одлучио да овај део није релевантан за политичку поруку коју је желео да пренесе. Стога је наставио са генеалогичком „Вукан-Милица“ коју доноси у скраћеној верзији док се деспот Стефан Лазаревић само кратко помиње. Потом се опширно говори о деци и унуцима Вука Бранковића. Важно је истаћи да је централна личност овог дела деспот Стефан Бранковић, који је назван „новим мучеником“.⁷⁵ После описа боравка у Албанији, говори се о женидби и деци која су као кринови међу трњем у земљи латинској цветали.⁷⁶ Потом се помињу чуда и исцељења на његовом гробу и место боравка његових моштију, град Купиново, у који долазе и иноверни да се клањају.⁷⁷

⁷¹ На овом месту треба указати на случај сликаног родослова на улазној кули у Студеници. За разлику од старијих мишљења, према којима су вероватно преко Милице, Лазаревићи и/или Бранковићи представљени као потомци Немањића, што би одговарало садржају познијих родослова, новија истраживања показују да је ова лоза знатно старија. О ранијим мишљењима в. В. Ј. Ђурић, *Лоза српских владара у Студеници, Зборник у част Војислава Ђурића*, Београд 1979, 67–79. Нова тумачења први пут су изложена на научном скупу „Манастир Студеница. 700 година Краљеве цркве“, одржаном 8–11. маја 2014. године, у саопштењу: Д. ВОЈВОДИЋ, *Представе родословних лоза на фасади студеничке куле и идеја прародитељства у манастиру Светог Симеона*.

⁷² О функцији родослова у креирању историјског континуитета: G. SPIEGEL, *Political Utility in Medieval Historiography*, 322.

⁷³ Исто, 324–325.

⁷⁴ Последњи део родослова је у преводу објавио Ђ. СП. РАДОЛИЧИЋ, *Из старе српске подунавске књижевности 1. Родослов сремских Бранковића с краја XV века, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 3 (1958) 159–170.

⁷⁵ Исто, 168.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ О купиновској цркви и судбини моштију деспота Стефана Бранковића в. М. ТИМОТИЈЕВИЋ, *Сремски деспоти Бранковићи и оснивање манастира Кру-*

Управо у вези са светитељством Стефана Бранковића наглашава се да су Ђорђе и Јован његови синови и Божјом промисли предводници српског народа. Из наведеног закључујемо да је текст настао како би представио легитимитет двојице браће као предводника српског народа „под руком угарског краља“.⁷⁸ Како се деспот Ђорђе помиње световним именом, текст је настао пре 1497. године када се замонашио и добио име Максим.⁷⁹

На крају, потребно је осврнути се на групу од 42 текста, који су познати под именом млађих летописа. У овим делима текст је подељен на записе о важним догађајима, који углавном почињу годином, те видимо да структурално и жанровски одговарају византијским хроникама.⁸⁰ Иако избор записаних података показује одређене утицаје владарских идеологија – тако је Милутин свети краљ а Лазар готово увек благочастиви и свети кнез – не изостављају се дешавања са целокупног простора на којем је постојала држава Немањића. У овим текстовима бележе се догађаји у којима су учествовали чланови водећих српских феудалних родова, као и мање познате личности. Разлика у избору записаних информација, које су пре свега световног карактера, показује да историја о којој се писало није виђена само као повест владајуће породице, односно личности која је сматрана водећом на датом простору. Видимо да су ови текстови, чија еволуција припада другом времену и другом простору, израз другачијег доживљаја историје у којем је политичка идеологија савремена описаним дешавањима мање заступљена. Тиме она сведочи о другачијој средини у којој су дела настајала и другачијој перцепцији прошлости. Можемо закључити да су летописи, односно српске хронике, настали ван

шедола, *Зборник Матице српске за ликовне уметности 27–28* (1991/1992) 127–150, посебно стр. 130–133.

⁷⁸ Б. Сп. РАДОЛИЧИЋ, Родослов сремских Бранковића с краја XV века, 168.

⁷⁹ Исто, 168–170.

⁸⁰ Иако би одговарајући превод термина летописи био анали, чини се да се не може поставити знак једнакости у жанровском значењу. Због структуралне сличности граница између врста анала и хроника још у току средњег века није била јасно повучена. Једина јасна разлика тиче се циља писања ових дела. Наиме анализама су се сукцесивно бележили акутелни догађаји, неретко важни за локалну историју, док се хроникама приповедала универзална историја кроз најважније догађаје. Постанак првих српских летописа је уско повезан са византијским, било универзалним било кратким хроникама, те су, логично, српски летописи припадали истој врсти. О хроникама у односу на друге историографске жанрове в. В. GUENÉE, *Histoires, annales, chroniques. Essai sur les genres historiques au Moyen Âge*, *Annales E.S.C.* 28/4 (1973) 997–1016.

актуелних центара моћи и без велике улоге њима савремених политичких сукоба.

Како је Сима Ћирковић показао, постојали су српски летописи без „икаких родословних прерада и интервенција...“ и њихове почетке треба тражити у траговима које су оставили у византијским кратким хроникама.⁸¹ Оваква, на изворима утемељена претпоставка чини се веома могућом када се имају у виду међужанровски односи генеалогичка и хроника. Њихов међусобни утицај, мешање и настанак такозваних хибридних жанрова, попут проширених родослова и летописа-стема, није морао резултирати нестајањем ових врста у њиховом изворном, оригиналном облику. Штавише, неретко су све поменуте књижевне врсте коегзистирале.⁸² Стога треба оставити не малу могућност да су млађи летописи настали када и писани родослови и летописи-стеме. Како видимо, писани су из другачијих побуда и са другачијом функцијом. Иако не служе појединим породицама или владарима да утврде њихов положај, и ови извори су одговор на друштвене потребе у времену у којем су настали. Оклоност да су сачувани у далеко већем броју преписа и прерада и да су писани и у доцнијим вековима, показује да су се обраћали широј публици и да су задовољавали потребе за бележењем и памћењем колективне прошлости друштвених група које су наставиле свој живот и након губљења државних оквира.

На основу претходних редова видимо да су историографски жанрови родослова, летописа-стема и летописа настали као одговор на потребе српског друштва у добу великих нестабилности. Писани родослови и летописи-стеме су, са великим степеном сигурности можемо тврдити, настали истовремено. Такође, обе врсте имају врло сродну функцију и везани су за актуелне центре моћи. Испрва писани као историја Немањића, постају окосница политичких програма личности које су тежиле да преузму водећу улогу на српском простору. Било да је у питању бан Твртко Котроманић са родословима или деспот Стефан Лазаревић са летописима-стемама, право на власт је заснивано на слави српске светородне династије. Видимо да, упркос нестанку територијалног јединства државе Немањића и губљењу политичке независности, темељи владарског легитимитета остају непромењени. Поред тога, деспот Стефан је заснивао своје право на власт

⁸¹ С. ЋИРКОВИЋ, Српски летописи и византијске кратке хронике, *Српска књижевност у доба Деспотовине*. Научни скуп Деспотовац, 22–23. август 1997, Деспотовац 1998, 101–107.

⁸² L. GENICOT, *Les Généalogies*, 22–23.

преко култа мученика његовог оца, грађеног у уској сарадњи са врхом српске цркве. Још једном треба истаћи да су се ови текстови обрађали писменом слоју друштва, и да сведоче о њиховом виђењу историје српске државе и српске цркве, која је једнака историји њених вођа.

Тако посматрани, стари српски родослови и летописи-стеме постају извор за изучавање политичких тежњи, идеологија и друштвених назора у времену у којем су настали. Међутим, идеологија, ослоњена на историју, показала се подложном страним утицајима. Промена је уочљива у случају лаичких родослова када фиктивно сродство са царем Константином Великим постаје једнако значајан чинилац у приказивању легитимитета власти српских деспота. Дакле, избор прошлости на коју се у тексту позива је проширен: прво је то била прошлост српске светородне династије и мученика Косовске битке којој је, потом, прикључена и универзална хришћанска прошлост.

Наспрам ових текстова „прави“ летописи, или српске хронике, вероватно настале када и претходни извори, представљају идеолошки мање обојене текстове. Њихова функција је била бележење значајних догађаја на простору српске државе без обзира на породичну и политичку припадност. То је историја угледних људи, представљена кроз помен најважнијих догађаја из доба династије Немањића и угледних, властеоских родова. Стога им се, макар у случају старијих примерака, може поклонити више поверења за изучавање политичке историје него што је то случај са претходним изворима. Околност да је ова врста извора најдуже живела сведочи да су српске хронике писане у образованим, највероватније монашким срединама које су релативно неметано функционисале у каснијим вековима.

Узевши претходно наведено у обзир, испитани извори сведоче о узбудљивом периоду о чијој динамици и литерарној продукцији можемо само да слутимо. Двојаке решетке перцепције, политичко-идеолошке (доминантне код родослова и летописа-стема) и историјске (код млађих летописа), указују на велику промену културних образаца. Ново окружење у којем су настала анализирана дела подразумева промењену писменост, већу доступност дела световног карактера, већу продукцију и слободу у литерарном стварању у односу на претходни период српске историје.

Marija Vasiljević

**THE EMERGENCE OF SERBIAN
GENEALOGIES AND CHRONICLES AS A CONSEQUENCE
OF POLITICAL AND SOCIAL CHANGES**

Summary

This paper explores the relationship between the emergence of genealogies and chronicles and the specific social and political circumstances in which they originated. In that process, the ideology behind those texts is compared to the ideology of previous times, in search for the particular and specific history of medieval Serbian ideologies. Analysis of the hidden ideologies in these texts lead us to defining perceptual grids, which determine the nature of the writer's perceptions and the manner in which he transmitted historical events. Understanding perceptual grids helps us to better determine the value of these sources for modern scholars.

Research showed that former division of these sources, into genealogies, early chronicles and later chronicles, is not adequate. Therefore a new classification in accordance with the theory of genres and their evolution is proposed. The first group of sources may still be called genealogies, even though they are not just genealogies, but confluences between genres of hagiography and genealogy. The contents, typically hagiographic, are linked by the principle of hereditary succession into a chronological sequence. The older chronicles, are renamed to stemma-chronicles, another mixture of theoretically distinct genres. In stemma-chronicle content is also organized as a series of biographies in chronological sequence, connected by family affiliation. The difference between genealogies and stemma-chronicles is that in the former content is usually religiously oriented while in the later it is a balanced mix of historical accounts of secular and religious significance. It should be added, that in stemma-chronicles timelines are present, which is not the case with genealogies. The third group is named simple chronicles, instead of later chronicles, since it represent the genre in its pure form. Historical events are recorded by their date without connecting protagonists by affiliation.

Apart from the theoretical redefinition of the sources, the paper offers a new time frame for their emergence. Bringing together historical circumstances, genre relations and their reciprocal influence and results of analysed contents it is argued that genealogies, stemma-chronicles and chronicles originated at or around the time of the battle of Marica River in 1371. Once again, the search for the past is shown to be guided by present necessities in turbulent and insecure times like those in the last quarter of the 14th century.

In the end, the last and maybe the most important conclusion of this paper is the definition of two types of perceptual grids found in examined sources. The first is the political and ideological perceptual grid, which is present in genealogies and stemma-chronicles. Representation and reinterpretation of history in those texts is conditioned by the intense contest for political power and authority, and these texts can be seen as a textual analogy of that struggle. The second one can be called the historical perceptual grid, because history was not used as a field of political competition for political power, but as a means of remembering events that are important for the community and thereby creating a collective identity.

Keywords: Middle ages, Serbia, genealogies, annals, stemma-chronicles, perceptual grid.

Чланак примљен: 24. септембра 2014.

Чланак прихваћен: 24. марта 2015.